

ДУМКИ ПОНАД ЧАСОМ

*До 150-річчя від дня народження
М. С. Грушевського*

На початку 90-х років ХХ ст. духовне відродження української нації розпочиналося з осмислення історії нашого народу, з окреслення обширів наукової, науково-публіцистичної спадщини першого Президента України, найвидатнішого українського історика, вченого світового рівня Михайла Сергійовича Грушевського. В Україні було видано книжку «Великий українець» [Великий українець 1992]. У ній зібрано актуальні й сьогодні думки М. С. Грушевського, висловлені ним у працях «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Звідки пішло українство і до чого воно йде», «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії і федерації», «На порозі нової України», а також листи, матеріали на вшанування М. Грушевського. Є тут стаття «Літописець і поборник України-Руси» члена-кореспондента НАН України Федора Шевченка, в якій автор називає М. Грушевського «однією з головних постатей українського національного самоствердження в новітній історії України», «символом всеукраїнського єднання».

Не лише глибини історії, а й аналіз мовної ситуації в Україні на початку ХХ ст. привертала увагу вченого. Він оцінював тогочасні події, явища як соціолог, психолог, державотворець. Нас цікавлять думки вченого про українську літературну, культурну, за його слововживанням, мову, про стан національно-мовної свідомості й роль інтелігенції у формуванні такої свідомості, про те, якою він бачив мовну політику в новій вільній Україні.

Показово, що в численних газетних статтях, науково-популярних брошурах М. Грушевського завжди поряд стоять слова *мова, освіта, наука, культура*.

«У наші часи нема вже старих універсальних культурних мов, кожна народність розвиває рідну мову для задоволення своїх культурних потреб, і на своїй мові хоче мати весь культурний запас, потрібний для життя й розвою своєї суспільності, – ся культура мови стає питанням життя і смерті, «бути чи небути» національного існування. Відрішення сеї задачі залежить, чи перейде даний народ до культурних націй, чи залишиться на становищі народностей нижчих, які власними культурними засобами можуть задовольняти тільки нижчі культурні потреби своєї суспільності, а для задоволення вищих мусять звертатися до культури чужої, до чужої мови, до чужих інституцій.

Поки мова не здобуде місця в вищій школі, поки вона не служить органом викладання в університетських та інших учбових закладах, поки вона не стала знаряддям наукової праці у викладанні і літературі, доти суспільство, народність, що розмовляє цією мовою, почуватиме себе на становищі «нижчої», культурно неповноцінної нації» [Грушевський 2002: 478].

«Першим же й невідмінним засобом і знаряддям національного життя являється культурна мова, здатна служити органом культурного життя в усіх сферах і проявах його. Без такої культурної мови, придатної не тільки «для домашнього употреблення», для етнографічних оповідань чи легеньких популяризацій, але здатної на орган чи науки, чи публіцистики, чи ділового ужитку, – не можемо ми й на крок вперед поступити.

І не можна сказати, щоб у нас такої мови не було зовсім. Протягом останніх 50 літ вона вироблялася невтомно, прилаштовуючися чи то до потреб наукового мислення, чи до малювання інтелігентного життя, чи підбираючи слова до шкільної або юридичної термінології» [Великий українець 1992: 22-23].

У наведених висловлюваннях М. С. Грушевського наскрізною є думка про значення виробленої літературної

мови для розвитку національної культури, освіти, науки. Чи досягла українська літературна мова того високого статусу, про який століття тому мріяв М.С. Грушевський? Сьогодні спостерігаємо зміну оцінок літературної мови та літературної норми. Якщо раніше норми такої культурної мови формувалися художньою літературою, мовною практикою письменників, майстрів слова, то тепер провідна роль належить засобам масової інформації, які мають формувати образ культурної, літературної мови. Натомість мова художньої літератури часто стає полігоном для використання жаргонних висловів, обценної лексики. Така практика не сприяє культивуванню зразкової, соціально престижної літературної мови.

До зниження суспільного статусу літературної мови призводить також правописна небаліість, суперечки про правописну норму української мови. У зв'язку з цим не зайве нагадати слова М. С. Грушевського про правописне «баламутство».

Між тими безчисленними уразками, гіршими від єгипетських, які точать українство, дуже важне місце займають суперечки про мову і правопис. Скільки непорозумінь, розтічі, неохоти вони викликали й викликають далі! Як руйнують і без того слабкі сили нашої інтелігенції, як деморалізують публіку з народу та півінтелігенції! Просто се наше національне лихо!... Далі чубляться за мову, ..за тими суперечками про мову й правопис лишають облогом поле просвітньої й культурної роботи [Великий українець 1992: 19].

Не маємо українського міністерства просвіти чи якоїсь іншої інституції, яка могла б порішити й завести по всіх школах, урядах, в публічних і всякім іншим уживанні норми одностайного українського правопису, граматики, стилістики на всім просторі українських земель в Галичині й на Кавказі, в Угорській Русі і в Правобічній Україні, в колоніях Америки й Сибіру чи Туркестану» [Великий українець 1992: 36].

Минуло століття від часу висловлення думок про шляхи розвитку української літературної мови, про правописні проблеми. Але й сьогодні дуже актуальний погляд М. Грушевського на вироблення «одностайного правопису», «одностайного канону» для української мови, яка в сучасних

умовах виконує важливу освітньо-культурну, консолідувальну функцію. Адже нині друкована продукція рясніє відмінностями в написанні, зразками мовно-літературної практики початку ХХ ст., запровадженням у різних видавництвах своїх правил написання, відмінних від чинного українського правопису. Такі хитання не сприяють виробленню мовного стандарту, якого потребує шкільна освіта, а також навчання української мови як іноземної. Закономірно постає питання: чи маємо літературний, правописний стандарт?

У матеріковій Україні через систему загальної освіти, засоби масової інформації, майже столітню практику друкованих видань такий стандарт виробився, усталився й правопис. Це не означає, що ніяких змін у мовній практиці не відбувається. Але ці зміни поступові, не революційні. Філологічні суперечки в Україні не повинні провокувати мовний хаос. Маємо розуміти, що постійні дискусії про неузгоджений правопис, за висловом М. Грушевського, «точать українство»:

Ми не тільки гарно співаємо – ми таки занадто гарно співаємо в порівнянні з тим, що ми вміємо й можемо в інших справах. У нас занадто гарна література, музика, мистецтво в порівнянні з нашим убожеством в громадській і політичній роботі!..

Добре робити історію важливіше, ніж гарно писати її. Добра конструкція вартніша від геніальної поеми, і добрий земельний закон займе місце в нашій національній бібліотеці поруч із Шевченковим «Кобзарем» [Великий українець 1992: 158].

Цікаві міркування М. Грушевського про дві культури: культуру краси і культуру життя. Культура краси, на думку М. Грушевського, задовольняє нижчі потреби суспільства, а культура життя потребує наукових, технічних знань, високої енергії українців у їхній громадській, політичній, економічній діяльності. Усюди така діяльність знаходить відображення в літературній мові, яку творить народ.

М. Грушевському боліло питання соціального статусу української мови, бо її сприймали як «нижчу, мужичу», поширювали чутки, що культурна, літературна мова незрозуміла народові. Саме орієнтація українського письменства на обмежений словник, коли «культурну мову було замкнено в

границі словарця сільського обиходу» [Великий українець 1992: 25-32], спричинювала дискусії про незрозумілість літературної мови.

Вчений доводив: літературної мови треба вчитися, вона не може бути провінційною, а збагачуватися набутими знаннями, міжкультурними зв'язками з іншими народами. Шкодять розвиткові самосвідомості українців постійні філологічні суперечки: який правопис кращий, яку лексику обирати – наддніпрянську чи галицьку.

Дивлячись у майбутнє, М. Грушевський писав: «Культурне значення певної мови залежить не від лінгвістичних дефініцій, а від впливів історичних обставин і від життєвих, культурних сил самого народу» [Грушевський 1991: 5].

Світлана Єрмоленко

Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А.П. Демиденка. – К.: Веселка, 1992. – 551 с.

Грушевський М. С. Твори у 50 томах. – Львів: Світ, 2002. – Т.1 – 590 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Пам'ятки України. – Т.1. – 1991.